

VAN VRIJHEID & TOLERANTIE NAAR SEX, DRUGS & ROCK'N'ROLL

Abstract

In the course of the twentieth century two main stereotypes crystallized as typically Dutch, both in hetero- as in self-imaging: freedom and tolerance. In this paper I will focus on the changing perception of these two features in Serbian (travel) literature, the notion of freedom concerning only the personal freedom of pleasure seeking. At the beginning of the century, the image starts forming of the Dutch woman being remarkably liberated, equal to man and free, both socially and sexually. This freedom allows her not only to choose her partner(s) as she pleases but not to choose them at all. This image of the easygoing blonde on the one hand and the cool, almost genderless person on the other hand remains throughout the whole century. Yet, towards its end, the negative connotation of loose sexual moral, embodied in the paid-sex-paradise of Amsterdam, starts to take over. Another form of pleasure seeking, notoriously connected to Amsterdam, is that of drug abuse. Thanks to the liberal attitude of the Dutch authorities, Amsterdam developed since the sixties an international reputation of a sex-and-drugs paradise. This image has been overshadowed in the nineties by the grim experiences of young Serbian writers-refugees fleeing from the civil war in former Yugoslavia in search of freedom but then drowning in a sea of abundance.

1. Inleiding

De geschiedenis van de wederzijdse Lagelandse en Servische beeldvorming is tamelijk asymmetrisch verlopen: terwijl Nederlanders en Vlamingen al vroeg - d.w.z. sinds de Middeleeuwen - in aanraking kwamen met de culturen van de Balkan, voornamelijk op hun doorreis naar het Oosten, vindt men bij Servische auteurs pas vanaf het begin van de twintigste eeuw imagologische neerslag over de Lage Landen. Toch hebben beide perspectieven ook iets gemeen: ze berusten voor een deel op reeds bestaande stereotypen die uit andere bronnen werden overgenomen (Novaković-Lopušina, 1999, 69; Novaković-Lopušina, 2013, 258). Wat het beeld van Nederland en Nederlanders in Servische bronnen betreft, zou men kunnen toevoegen dat het om stereotype voorstellingen gaat die ook de Nederlanders zich als zelfbeeld eigen hebben gemaakt. De twee meest karakteristieke eigenschappen die zowel in het heterobeeld van Serviërs als in het zelfbeeld (Beller&Leersen, 2007, p. XIV) van Nederlanders naar voren treden zijn vrijheidszin en tolerantie (Kroll, 2007, p. 142-143).

De begrippen vrijheid en tolerantie zullen in dit onderzoek beperkt worden tot het domein van de persoonlijke vrijheid, met name de genotssfeer (seks en drugs), waarbij gefocust zal worden op de veranderende perceptie en connotatie in reisliteratuur en fictie. Dat het niet enkel om als ondubbelzinnig positief ervaren eigenschappen gaat, getuigt namelijk een reeks voorbeelden uit de recentere Servische literatuur.

2. De perceptie van persoonlijke vrijheid in de eerste helft van de twintigste eeuw

In dit onderzoek zal seksuele vrijheid beperkt worden tot de heterovariant. In de reisliteratuur zijn vrouwen namelijk altijd al een geliefd object geweest van selectieve perceptie die stoelt op het spanningsveld tussen het eigen zelfbeeld en het beeld van de Ander (Beller, 2007, p.4). Op hen wordt een reeks psychologische strategieën toegepast, vooral de projectie van eigen droomwensen en

frustraties. Voorafgaand aan de eigen perceptie bestaat meestal echter een reeds overgenomen beeld. De eerste Servische reizigers naar de Lage Landen beschikten over één enkele bron in hun moedertaal die hun eigen perceptie a priori heeft kunnen beïnvloeden, en wel de vertaling van een Italiaanse bron: *Ollanda* van Edmundo de Amicis (eerste Italiaanse druk 1874; Nederlandse vertaling 1875; Servische vertaling 1904). De Amicis wijdt weliswaar niet al te veel aandacht aan de Nederlandse vrouw, maar koppelt die wel meteen aan het begrip van vrijheid. In het onderstaande citaat¹ beschrijft hij het eigengereide gedrag van Nederlandse dienstmeisjes:

Daarbij zijn ze allemaal verzot op vrijheid; ze eisen om buiten te mogen blijven tot tien uur 's avonds en om af en toe een hele dag volledig vrij te hebben. Men moet verder dulden dat ze door hun verloofde of iemand anders worden opgehaald; dat ze op straat dansen... (Amicis, 1904, p. 126)

De weerklank van deze zelfverzekerde, zelfbewuste opvatting van persoonlijke vrijheid en eigenwaarde – bij De Amicis misschien eerder sociaal dan erotisch getint - is een rode draad die we kunnen volgen vanaf het reisproza van de Servische schrijver, dichter en diplomaat Jovan Dučić (1871-1943) aan het begin van de 20ste eeuw tot de reisimpressies van hedendaagse reizigers, een eeuw later.

Naast een eventueel voorgevormde perceptie (Dučić sprak enkele Europese talen en had eventueel ook andere bronnen kunnen lezen dan alleen de vertaling van De Amicis), zal het zeker een rol gespeeld hebben dat hij als befaamde *womanizer* per definitie al een bijzonder oog had voor libertijnse vrouwen. De woorden die hij in de mond legt van de vrouwelijke hoofdpersoon in zijn reisverhaal 'Brief van de Jonische Zee' (Dučić, 1982, p. 102-139), geschreven in 1911, getuigen van een modernisme avant la lettre, sterke gelijkenis vertonend met de Héverlé-dialogen in Du Perrons *Land van herkomst*. Reisend van Rome naar Corfu maakt Dučić kennis met een opvallend drietal medereizigers: de Duitse consul in Rome, zijn mooie Nederlandse echtgenote en zijn jonge neef, tevens haar minnaar: 'De consul, de Nederlandse en de neef, dat is de eeuwige driehoek, these – antithese –synthese, en de definitie van alle definities' (Dučić, 1982, p. 104). Dit belet de dame in kwestie niet om ook nog een oogje te hebben voor de besnorde Servische charmeur. Hun dialogen vormen een prachtig staaltje dekadente levensfilosofie waarin het ook niet ontbreekt aan allerlei soorten beeldvorming. Zo staat de Nederlandse voor Dučić synoniem voor liefde en verbeelding. En verbeelding staat volgens gangbare definities voor de vrijheid van denken, die innovatie en ontwikkeling mogelijk maakt.

Die Nederlandse is een vrouw voor de liefde, want ze heeft verbeelding. Voor liefde net als voor religie heeft men vooral verbeeldingskracht nodig. [...] In de liefde zijn zulke mensen grote duiders van het hart en geraffineerde dragers van hun sekse. Zonder grote verbeelding geen grote liefde. Liefde die niet ontsproten is uit fantasie bezit een droevige tegenwoordigheid van geest waarin alles gewogen, vooruitgepland en gecategoriseerd wordt; ze kent geen geluk van de verrassing noch de vreugde van grote uitvallen. Liefde zonder verbeelding is zelfzuchtig omdat het subjezt altijd de maatstaf is voor het objekt, en omdat de prijs overeenkomt met de grootte en de inkomsten met de juiste inschatting. (ibidem)

De mooie Nederlandse borduurt in dezelfde stijl en in dezelfde toon voort, als ging het om een alter ego van de verhalende Dučić:

Moraal hindert de verbeelding en het hart, en is daarom gevaarlijk. Voor het leven en de liefde is het voldoende om smaak en verbeelding te bezitten, uitzinnig bloed en waanzinnig geld! Het hart is overbodig omdat het net zo blind kan haten als het blind liefheeft, en het opent afgronden ook daar waar die er niet zijn. De ziel is een Slavische aangelegenheid en die moet men aan die volkstam maar

overlaten die verliefd is op misère en tranen. Wij Nederlanders kweken liever tulpen dan zielen van het Slavisch type. (ibid, p. 107)

Interessant is dat door de mond van deze vrouw een ander intrinsiek Nederlands clichébeeld aan de kaak wordt gesteld: moraal en moralisme, die in de weg staan van vrijheid.

Volgens deze vrouwen is moraal uitgevonden door mannen, niet door vrouwen; zij hebben de moraal uitgevonden voor anderen, niet voor zich zelf; moraal is uitgevonden door ongelukkigen en armen; moraal is de luxe en de weelde van armelui. Indien hij uitgevonden is door rijken, dan hebben ze hem uitgevonden voor de armen; en indien hij uitgevonden is door zieken, dan is hij uitgevonden tegen de gezonden.

Indien Socrates mooi en rijk was geweest, zoals Alcibiades, dan had hij het niet in zijn hoofd gehaald om de grootste moralist te worden, maar was hij de grootste minnaar geweest. Socrates was dus een noodgedwongen moralist, zou deze dame zeggen. (ibid, p. 106)

De mooie Nederlandse staat bij Dučić dus voor het nieuwe type vrouwen die zich vrijgevochten hebben van de door mannen uitgevonden moraal. Het is een type dat niets meer wil weten van de zondige opvatting van liefde en de martelaressen van deze opvatting: ze willen niets meer gemeen hebben met de zielige madame Bovary en de ongelukkige Anna Karenina (ibid, p. 107).

Er bestaat vandaag de dag een nieuwe Eva, een vrouw van onze tijd, waarover de Nederlandse het heeft. Zij houdt een sigaret tussen haar tanden geklemd, ze draagt slobkousen aan haar voeten, een paardenzweep in haar hand, met gekleurde lippen en blauwomrande ogen; ze bezit een eigen suite in het hotel; ze speelt kaarten en kust onbekende mannen, ze eigent zich de passie toe van nietsnutters en nachtbrakers. Ze heeft van haar vader en moeder evenveel geërfd als haar broers, en de volgende dag al gaat ze met ons mee op straat en naar het cabaret. Dat is een vrouw met een nieuwe sensibiteit en moraal; en er is geen man meer die haar kan leiden tot het gif van Madame Bovary of onder de wielen van de trein van Anna Karenina uit de Franse respectievelijk Russische roman. (ibid, p. 109-110)

Dučić heeft met het portret van zijn Nederlandse reisgenote een loflied gezongen op de uitdaging van de vrije moraal, op de spanning van het gevaarlijke en edele spel der liefde dat nog de kenmerken draagt van een riddertournoi. Dat is niet alleen te danken aan de vrijgevochten Nederlandse Eva maar ook aan de tolerantie van de betrokken mannelijke spelers in dit spel.

Een andere rode draad als het om de perceptie van Nederlandse vrouwen gaat is die van hun kinderlijk, haast sekseloos gedrag. Dit is alleen ogenschijnlijk in strijd met het voorafgaande beeld. Juist door de vrijheid die ze genieten staan Nederlandse vrouwen niet onder druk om zich zo snel mogelijk te onderwerpen aan het dwingende patriarchale rollenspel.

Het verbaasde me om ze gekleed te zien als kleine meisjes, in korte rokjes en witte broekjes, meiden die bij ons al de klederdracht en uiterlijk hebben van echte vrouwen... In Nederland, waar het leven traag verloopt en ongeduld een onbekend gevoel is, haasten meisjes zich niet om de gewoontes en het uiterlijk van de kindheid van zich af te schudden... (Amicis, 1904, p. 146)

Deze perceptie klinkt ook door in de reisimpressies van de Servische kunsthistoricus en schrijver Milan Kašanin (1895-1981), de man die later overigens het nawoord geschreven heeft bij de reisverhalen van zijn oudere collega-schrijver Dučić.

En al die meisjes en vrouwen zitten zo gemoedelijk en zo zakelijk op hun fietsen, zo ernstig en zo eenvoudig; zij verroert geen gezichtsspier, ze drukt haar jurk gewoon met de hand neer en blijft trappen – noch is zij daarover beschaamd, noch wordt ze door iemand nagekeken, ze blijft gewoon doortrappen zoals ook al die andere mensen, zoals al die andere vrouwen die achter haar, naast haar, voor haar fietsen. Onophoudelijk fietsen ze voorbij, als een levende stroom die de hele straat overspoelt, en toch schreeuwt, lacht en kijkt niemand op – alsof het hun taak is, een soort heilige verplichting om zo snel en stil de stad te doorkruisen. Alsof iedereen van het onzijdige geslacht is, alsof er in dit land niet gekust wordt, alsof kinderen hier uit het water groeien of misschien meteen al volwassen en op de fiets uit het buitenland ingevoerd worden, zo onnozel zijn hier alle meisjes en jongens, alle vrouwen en mannen in hun onderlinge verhoudingen, zo zakelijk en koel: als ze elkaar überhaupt aankijken, dan is het als vogels, onnozel en dof. (Kašanin, 1961 [1933], p. 205)

Op zijn poëtische, vaak melancholieke manier drukt Kašanin zijn verbazing uit over het uitblijven van het klassieke rollenspel van jager en gejaagde, van lonkster en volger. Zelfs in verleidelijke situaties als opwaaiende zomerjurken. Die perceptie van sekseloosheid of onzijdigheid zullen we ook later tegenkomen.

3. De perceptie van persoonlijke vrijheid vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw

Het volgende grote impuls tot beeldvorming rondom persoonlijke vrijheid kwam met de jaren zestig en de uitvinding van de pil, toen de flower-power generatie zich liet gelden. Dankzij de democratisering van het toerisme in beide richtingen en de aantrekkelijkheid van de Joegoslavische kust voor zowel Nederlanders als Serviërs werden interculturele ontmoetingen veel talrijker. In die tijd kreeg het beeld van de vrijgevochten Nederlandse vrouw een nieuwe laag: de blonde toeriste met de ongecompliceerde seksuele moraal. Neerslag daarvan kunnen we o.a. vinden in het proza van de Servische humorist en journalist Novak Novak (1928-1995). Het titelverhaal van een van zijn bundels heet: 'Twee geiten in een hut, een Nederlandse in bed' (1988). Het op de Balkan even gangbare clichébeeld van de sekslustige Zweedse vrouw wordt in dit verhaal ingevuld met een Nederlandse en komt verder ook voor in seksueel (en seksistisch) getinte moppen uit die tijd

Tegen het einde van de twintigste eeuw wordt de toon in Servische bronnen echter steeds negatiever. Volgens de auteurs – zowel in reisliteratuur als in fictie – uit zich het decadentisme van het nieuwste fin-de-siècle in een overweldigende hoeveelheid 'junkies, dronkaards en prostituees' die de hedendaagse reizigers 'op elke straathoek zullen aantreffen' (Milivojević, 2006, p. 6). Enerzijds heeft massatoerisme ervoor gezorgd dat Amsterdam wereldwijd het imago kreeg van seks- en drugsparadijs. Anderzijds hebben de burgeroorlog in Joegoslavië en de rol van Nederlandse media in het verguizen van Serviërs een rol gespeeld in de Servische beeldvorming van de jaren negentig. Men kreeg vooral oog voor de zwakheden van de eigenaars van het geheven vingertje. Termen als 'Sodom en Gomorra', 'Dantes hel' en 'Sin City' vallen dan ook meermals in hedendaagse reisberichten, en de reacties daarop variëren van ontzetting tot licht huiverende fascinatie (Novaković-Lopušina, 2013, p. 272-273).

De positief gepercipieerde drieëenheid van vrouw, fiets en vrijheid die ontstaan is aan het begin van de 20ste eeuw is ook in de tweede helft van de eeuw terug te vinden, zoals in het reisverslag van M. Pejakić: 'De meisjes doen van jongs af aan mee aan de competitie met jongens wie sneller kan fietsen, ze zijn vrij dankzij de fiets – gelijkwaardig' (Pejakić, 1974, p. 29). Maar ook dit beeld vertoont tegen het eind van de eeuw een negatieve bijkleuring. In zijn ironische karakterschets van de Nederlanders wijdt de in Amsterdam wonende ex-pat Velibor Vidaković enkele hoofdstukken aan de verhouding tussen de

seksen en een in zijn ogen opvallende toename van het 'onzijdige geslacht' (Vidaković, 1993, p. 65). Naast de sekselozen zijn volgens Vidaković strijdlustige feministes een nog engere manifestatie van de verstoorde en gestoorde verhoudingen tussen de seksen: „Ze dragen kort haar, zwaaien met hun armen bij het lopen, dragen hoge visserslaarzen en plassen in mannentoiletten“ (ibid, p. 77). In zijn feministenfobie voorvoelt Vidaković zelfs het ontstaan van vrouwelijke strafbrigades die door Amsterdamse straten zullen patrouilleren om al wat mannelijk is kort en klein te meppen. (ibid, p. 78).

Een ander domein van de genotssfeer – het gebruik van hallucinogene, of eufemistischer gezegd geesteverruimende middelen – begint vanaf de jaren zestig het imago van Amsterdam mee te bepalen, in het voetspoor dus van de vrijheid-blijheidgeneratie. De legendarische Servische rockstar Bora Đorđević somt in zijn inmiddels tot evergreen uitgegroeide hit *Amsterdam* (Đorđević, 1986) alle stereotypen op die het huidige beeld bepalen: fietsen, hondenpoep, prostitutie, multiculturaliteit en drugs. In de beeldvorming over Nederland speelt dit pars-pro-toto-principe een overweldigende rol, dermate dat ook toekomstige studenten neerlandistiek vooral Amsterdam voor ogen hebben bij de keuze van hun studievak.

Amsterdam

Iemand heeft m'n fiets gejat,
ik heb hem niet goed vastgeketend.
Ik ben hier aan fietsen gewend geraakt
opdat ik me niet als vreemdeling voel

Honden poepen hier op straat
Mijn schoen is smerig van hun drollen
Ze willen in het donker aan me knabbelen
opdat ik me niet als vreemdeling voel

Nederlanders zijn hier niet te vinden,
enkel Arabieren, zwarten en Chinesen.
Die mensen slapen nauwelijks,
ze drinken maar en rotzooien wat

Hoeren zitten hier in etalages,
zwijgen, roken, kijken naar passanten,
zitten naaktjes of in schaarse kleren
opdat klanten dichtbij kunnen treden

- - -

In bars roken ze marijuana
of nuttigen al staande andere drugs.
Die nacht sliep ik onder de toog
opdat ik me niet als vreemdeling voel

- - -

Opvallend is vooral dat de hoofdfiguur zich verplicht voelt om zich aan de opgesomde voorbeelden van persoonlijke vrijheid aan te passen om enigszins te kunnen integreren. Voor hem is het namelijk niet

weggelegd om tot de 'nette mensen te behoren', zoals Robert Vuistje dat later zelfs als insider zal moeten vaststellen.

De fascinatie voor de vrijheid binnen de persoonlijke genotssfeer vindt neerslag in de werken van drie moderne Servische auteurs, met Amsterdam als centrum van hun psychedelische wereld.

Marija Čudina (1937-1986) was een Joegoslavische dichteres en schrijfster, samen met haar echtgenoot Leonid Šejka medeoprichtster van de kunstenaarsgroep Mediale. Over een eventueel verblijf in Nederland is niets terug te vinden in de weinige bronnen over haar privéleven. Er is wel een novelle van haar verschenen in Raster (1994, nr 66), in Nederlandse vertaling van Lela Zečković en Guido Snel. Haar lyrisch proza getiteld *Amsterdam* heeft ze in Belgrado in de jaren 1967-1968 geschreven. De eerste druk is in 1975 in Zagreb verschenen, de nieuwste in Čačak in 1995. Čudina's mannelijke hoofdpersoon lijkt een gevallen engel die gestaag op zoek is naar de verleidelijke *locus amoenus* waar hij ooit meent geweest te zijn maar waarheen hij nu in een labyrintische zoektocht niet terugraakt. Toch blijkt het verlangen van de hoofdpersoon tegelijkertijd ook ambivalent en een doel op zich. Amsterdam lijkt het centrum van een doolhof bestaande uit concentrische cirkels, de hoofdpersoon aanvankelijk naar 'een zelf dat zich weg kan bewegen van zijn centrum en daarnaar terug kan keren' (Visser, 2015, p. 52) maar uiteindelijk faalt. Van de stem die hem terug naar Amsterdam lokt zegt de hoofdpersoon: „... soms wist ik, ik alleen, dat alles een ongelukkige illusie was, maar ik liet er niet van af“ (Čudina, 1995, p. 17). De flashbacks van de naamloze hoofdpersoon suggereren een slaafse verhouding tot een zekere Olaf A. en een verblijf in een inrichting met witte nonnen (ontwenningsskuur?) waar zijn vrijheid werd inperkt.

„Zo zal het mij bij wijlen voorkomen dat dit een eerste vriendendienst was, en geen geweld, dat wegvoeren, dat ontnemen van de vrijheid waarover ik niet altijd de meest voordelige mening kon hebben. Want ook mijn oeverloze vrijheid heeft mij gekweld. Daarom heb ik, vermoedelijk alleen maar één keer beweerd, zonder herhaling van dergelijke stomiteiten, dat ik in de gevangenis nota bene een schitterende tijd heb gehad...“ (ibid, p. 29)

De ondraagelijkheid van oeverloze vrijheid, het leven als onontkoombaar doolhof en het failliet van elke zingeving maken *Amsterdam* van Marija Čudina tot somber existentialistisch leesvoer dat als de kreet van een ongeneeslijke klinkt: „Want iedereen schreeuwt, dat is het hem juist, en niemand wordt gehoord. Iedereen schreeuwt om hulp, en niemand wordt gehoord, zo lijkt het alsof niemand hulp nodig heeft. Misschien is dat wel zo“ (ibid, p. 55).

De onbepaalde vrijheid waar Čudina het over heeft eindigt dus in een entropische betekenisleegte.

De tweede golf belangstelling voor vrijheid had een heel andere aanleiding dan het existentialisme en de genotzucht van de jaren zestig. Eind jaren tachtig en begin jaren negentig verlieten tientallen duizenden, voornamelijk jongeren, het bloedig uiteenvallende Joegoslavië op zoek naar een veiliger bestaan. Van de vele literaire verwerkingen van dit trauma wil ik focussen op twee prozawerken die aan de hand van het Amsterdamse drugsmilieu illustreren hoe deze emigranten hun politieke onvrijheid hebben ingeruild voor ontreding en persoonlijke onvrijheid of verslaving.

Srđan Valjarević (1967) is een veelbelovende Servische schrijver die op een sobere, poëtische wijze het doelloze drijven door Amsterdam schildert van jonge uitgeweken Serviërs en andere ontheemden. Uitzichtloosheid, louche baantjes, drugsdealers, honger, heimwee passeren de revue.

Regen en daklozen. En het afdak van het spoorstation. En kerels van wie je de bezigheid niet kunt zien. Maar je ziet ze en je bent zeker dat ze iets in hun schild voeren. Het volstaat om naar ze te kijken. Hier, op het spoorstation. Ver van huis. Ze zijn allemaal ver van alle huizen. Ook van hun eigen

huizen. En de meesten hebben een strompelende gang. Je kunt er gewoon niet veel van afweten. Ze voeren gewoon iets in hun schild. Je stapt uit de trein, je zeult je tas, dit is alleen maar een stad. Leven en taal. En straten. Leven in het algemeen. En leven in taal. Je bent blij als je ergens kunt overnachten, als je je tas op de grond kunt leggen en je schoenen kunt uitschoppen en je voeten strekken en met gesloten ogen languit gaan liggen (Valjarević, 1994, p. 19).

Deze ontheemdenblues wordt extreem uitvergroot in de bundel gedichten en proza van de weinig bekende Čedomir Stepić, met de veelzeggende titel *Amsterdamage* (1996) en een reeks macabre illustraties van verminkte lijken, maskers en portretten. Op de achterflap van dit bizarre boek staat een wc-pot afgebeeld vol met bloederige uitwerpselen, op de wc-bril ligt bestek klaar. Daaronder, bij wijze van motto, een citaat van Aleister Crowley: 'Do what thou wilt shall be the whole of the Law'. Een loflied op de vrijheid dus.

Het boek bestaat uit een gedichtenbundel genaamd 'Metamorfosis' waarvan de meeste gedichten in Amsterdam zijn ontstaan en de hallucinante, verbrokkelende wereld van de ik-figuur weergeven. Daarop volgen twee verhalenbundels: 'Ramudavala' met een citaat van Ozzy Osbourne als motto ('Tell me where do I belong in a sick society'); en de titelgevende verhalenbundel 'Amsterdamage (waargebeurde verhalen)' met als motto een citaat uit het Bijbelboek van profeet Ezechiël: 'En Ik zal grote wraak met grimmige straffingen onder hen doen; en zij zullen weten, dat Ik de HEERE ben, als Ik Mijn wraak aan hen gedaan zal hebben' (Ezechiël, 25: 17). Een suggestie dat ook deze zondige stad vernietigd zou moeten worden? De vier prozastukken die zijn opgenomen in dit hoofdstuk spelen zich af in het prostitutie-, dealers- en drugsverslaafdenmilieu van Amsterdam. De literaire waarde daargelaten is het een onthutsend beeld van de psychische, morele en lichamelijke aftakeling van overwegend jonge personages. De vrijheid waarmee ze geen raad bleken te weten heeft zijn tol opgeëist. Eerlijkheidshalve moet wel gezegd worden dat ze al besmet waren met de ondergangsvirus toen ze er aankwamen. De tolerantie ten opzichte van drugsgebruik heeft hun val enkel versneld.

4. Besluit

Uit bovenstaand onderzoek naar de meest gangbare clichébeelden in de perceptie van Serviërs over Nederlanders is gebleken dat persoonlijke vrijheid en tolerantie sterk aanwezig, zelfs bepalend zijn geweest doorheen de hele twintigste eeuw. Wat echter opvalt is een verschuiving van connotatie, tenminste als het gaat om literaire representaties. Wat aan het begin van de 20ste eeuw nog klonk als bejubeling van een nieuwverworven persoonlijke vrijheid wordt in de tweede helft van de eeuw, zeker tegen het einde daarvan, in een duister en onheilspellend licht geplaatst als verderfzaaiend en dodelijk. Misschien is dit een illustratie van de cyclische manier van denken die van een nieuw begin uitgaat en met decadentie en verval eindigt. Maar misschien is het ook een begrijpelijke angst en waarschuwing voor een vrijheidsbegrip dat woekert tot entropie.

Bibliografie

- Amicis, E. de. (1904). *Holandska*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Beller, M. & J. Leerssen. (2007). *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters*. Amsterdam/New York: Rodopi.
- Čudina, M. (1995). *Amsterdam*. Čačak: Gradac.
- Đorđević, B. (1986). „Amsterdam“. In: Riblja Čorba, *Osmi nervni slom*. Beograd: PGP RTB.

Kroll, E. (2007). Dutch. In Beller, M. & J. Leerssen, *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters* (pp. 142-145). Amsterdam/New York: Rodopi.

Milivojević, D. (2006). Kafe šopovi s 'travom', uz šmek kapitalizma. *Dnevnik*, 64(21196), 9.

Novak, N. (1988). *Dve koze u kolibi Holanđanka u krevetu*. Beograd: Narodna knjiga.

Novaković-Lopušina, J. (1999). *Srbi i jugoistočna Evropa u nizozemskim izvorima do 1918*. Beograd: Revision.

Novaković-Lopušina, J. (2013). De Nederlanden bekeken door de Servische reisbril. In K. Van Heuckelom, Dieter De Bruyn & Carl De Strycker (Red.), *Van Eeden tot heden. Literaire dwarsverbanden tussen Midden-Europa en de Lage Landen* (pp. 257-279). Gent: Academia Press.

Pejakić, M. (1974). Nizozemska. Zagreb.

Stepić, Č. (1996). *Amsterdamage*. Novi Sad: Četvrti talas.

Valjarević, S. (1994). *Ljudi za stolom*. Beograd: Radio B 92.

Vidaković, V. (1993). *Holandska mućkalica. Beleške gosta iz Bestragije*. Beograd: Luta.

Visser, G.T.M. (2015). *Oorsprong en vrijheid. En ik werd die ik was gebleven*. Amsterdam: Uitgeverij Sijbbolet.

ⁱ Alle citaten uit niet-Nederlandse bronnen zijn in vertaling van de auteur van dit artikel.